

**СЪВЕТСКИЯТ ЕКСПЕРИМЕНТ ЗА
УСКОРЕНА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ В
РУСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ 1985 – 1991 Г.
(Основни проблеми)**

Бойко Белегов

Значително място в руската историография за социалистическата индустриализация след 1985 г. заемат въпросите за източниците на натрупване, за темповете и кредитната система, за управлението и социалните последици и т. н. Причините за този интерес са посочени сполучливо от известния историк В. Данилов. “Преустройството на обществения живот, преодоляването на идеологията на застоя обективно се нуждаят от научен, т. е. от критичен анализ на изминатия път, за избавяне от много “възвеличаващи” ни илюзии, които ни пречат да видим действителността в нейната истинска реалност — пише той. Особено скрити зад гъстата мъгла на подобни илюзии са първите петилетки и най-вече процесът на индустриализация”¹.

Първият петилетен план е одобрен от XVI партийна конференция през април 1929 г. и е приет от V конгрес на Съветите на СССР. През януари 1933 г. на обединения пленум на ЦК и ЦКК на ВКП (б) Сталин обявява, че петилетният план е изпълнен за четири години и три месеца. Редица автори превръщат в обект на своя интерес най-вече изпълнението на планираните за първата петилетка задачи, както и на завишените показатели по отделни отрасли, които се одобряват в следващите постановления на ЦК на партията, на СНК и ЦИК на СССР.

Анализът и оценяването на показателите на общата продукция изискват по-голямо внимание, сочи О. Лацис², защото върху тях оказва влияние повишаването на цените на едро. Освен това, както е известно, стойностната оценка на обема на продукцията е твърде условна по своята същност. Авторът илюстрира тази постановка чрез следния пример: през 1932 г. се появяват нови отрасли като автомобилостроенето, тракторостроенето, селскостопанското машиностроене, авиационната и нефтохимическата промишленост, които през 1928 г. изобщо не съществуват. Стойностната оценка на продукцията на тези отрасли е много висока и чрез нея се създава впечатление за голям скок в цялата промишленост независимо че в редица отрасли важни производства закъсват.

За да се добие точна представа за изпълнението на всяко отделно

планово решение, според О. Лацис е необходимо наред със стойностните показатели да се анализират и натуралните. Определените на V конгрес решаващи за социалистическата индустриализация на страната производства, като на електроенергия, въглища, нефт, чугун, минерални торове, трактори и стомана не са реализирали заплануваните цифри. О. Лацис доказва, че през 1932 г. всъщност не е изпълнен нито един от предвидените показатели за отделните производства³. Причините за това и рязкото спадане на темповете (през 1933 г. прирастът на промишлената продукция е 5,5 % вместо 25,2 %) се дължат на нереалния скок, в основата на който са непропорционално големите инвестиции в строителството на нови предприятия. Тези предприятия, както се установява впоследствие, не са съобразени със строителните мощности, с доставката на материали и техника, с инфраструктурата и най-вече с транспорта и енергетиката. Многобройните строежи също не са в състояние да усвояват предвидените средства и не осигуряват необходимата печалба. Така без стоково покритие са изплатени заплатите, което предизвиква глад за стоки и инфлация. Това от своя страна повишава цените и налага нормирано снабдяване, което води до нови аномалии и противоречия.

Оценките за високите темпове и увеличаване на промишленото производство, както и за цялата икономика през 30-те години, са фикция, пише и В. Попов⁴ и с право обвинява статистическите отчети, които създавали илюзиите. Разбира се, сведенията не са фалшифицирани в еднакъв размер за всички отрасли. В селското стопанство, енергетиката и металургията например, твърди Попов, фалшификациите са по-малки, а в машиностроенето, химическата, леката промишленост, строителството са извънредно големи.

Изопачаването на статистическата информация се разглежда подробно от В. Селюнин и Г. Ханин⁵. До 1925 г. статистиката следвала утвърдената в много страни традиционна методика за отразяване развитието на промишлеността. Ситуацията обаче се изменя значително при централизирането на управлението през втората половина на 20-те години. На отделните предприятия се спуска директивен план за обема на производство. В отчета за изпълнение на плана обаче се включва не само реализираната продукция.

Така се създава благоприятна ситуация за фалшифициране на резултатите. В новите отчети се фиксират данни за производство не в натурални единици, както е било преди, а в парична стойност. Възникват нови условия за заблуда, защото отчетите биха били достоверни, ако не се променят цените или асортиментът, което, както добре са подчертали авторите, е неосъществимо: менят се цените и асортиментът. През втората половина на 20-те години бързо се обновява почти цялото производство. Новият начин на оценка става все по-недостоверен и недостоверен. В. Селюнин и Г. Ханин

сочат мнението на председателя на ВСНХ Ф. Дзержински, който през 1926 г. заявява следното за заводските отчети: "Предлаганите от тръстовете цифри са раздути и фантастични. Предлаганите отчети са фантастика и квалифицирана лъжа. При подобна система може да лъжеш колкото си искаш"⁶.

Особено силно започва да се изопачава информацията след ликвидирането на ЦСУ на СССР през 1929 г. Авторите с основание забелязват, че статистиците били подчинени на плановете уж за да не проявяват своеволия. Създават се условия за изопачаване на данните не само са стойностните, но и за натуралните показатели. Същата ситуация се създава и в селското стопанство. В колхозите и совхозите често отчитали реколтата по предварително заплануваното количество, а в редица случаи и чрез така наречената "биологична реколта", която В. Селюнин и Г. Ханин представят по следния начин: "Отчетникът отива в полето, хвърля напосоки шапката си и където падне, там измерва един квадратен метър, събира класовете, претегля зърната и определя реколтата. Колко ще попадне в хамбара, е друга работа. На държавата се обещава биологичната реколта"⁷.

Отчетът по натурални показатели по сведения на цитираните автори е недостоверен и в промишлеността. Типичен случай е описан от В. Селюнин и Г. Ханин в Ленинградския завод за метал, където в отчета за готовата продукция са включени бракът и некомплектваните изделия. Резултатът е уж поради невероятното нарастване на промишленото производство независимо че сигналите за негодна продукция нарастват с всеки изминал ден. Една проверка показва, че реалното производство на турбини е четири пъти по-малко от данните в отчетите. За да се прекъсне тази отрицателна тенденция, в края на 1931 г. се създава Централно управление за народно-стопански отчет. На следващата година е прието решение за подвеждане под съдебна отговорност на хората, които представят неверни сведения за изпълнение на плановете. Грубите изопачавания стават рядкост. В условията на известния сталински терор през 1935 г. без никакви обяснения Осински е снет от своя пост, а две години по-късно са арестувани почти всички негови близки сътрудници.

Селюнин, Ханин и Лацис са съумели сполучливо да представят трагичната ситуация, в която се оказва управлението на икономиката в процеса на индустриализацията, и да покажат как се формират илюзиите за икономическия подем в СССР.

Промените в системата на управление на промишлеността след приемане на курса към индустриализация се разглеждат по-подробно от В. Дробижев⁸. В своето съчинение той посочва промените в икономиката, с които започват да се утвърждават административно-командните методи на ръководство. През 1927 г. например цените на отделни стоки вече се определят не от тяхната себестойност, а от нуждите на страната. Променя се по

сведения на Дробижев и системата на работната заплата. В предприятията на водещите отрасли на промишлеността заплатата е по-висока с 20 — 30 %. Но тази система на заплащане предизвиква концентрация на работната сила в привилегированите предприятия. Започват да се повишават плановете задачи на тези предприятия за сметка на изоставашите, което нарушава от своя страна известни икономически изисквания за стопанската сметка. Според Дробижев елиминирането на принципите на стопанската сметка в промишлеността засилва централизацията в управлението. Главните отдели и обединения на ВСНХ стават прототипи на бъдещите народни комисариати. Рязко се ограничава сферата на местните органи на управление в промишлеността. В годините на първата петилетка 1200 захарни заводи, пръснати из цялата страна, се управляват от Москва. От тук се управлява и тръстът за добив на нефт в Сахалин, както и тръстът за добив на въглища в Далечния изток. Изводът на В. Дробижев е, че още от 1927 г. значително се ограничават принципите на НЕП в управлението на промишлеността, което напълно се осъществява през 1928 — 1929 г.

На кредитната система и източниците за натрупване по време на индустриализацията през първата петилетка се спира А. Черниченко⁹. Сведенията, които той дава, разкриват един жесток и неразбираем дори за политиците кредитен режим в съветската икономика. Първата жертва на икономическите репресии става рублата — свободно конвертируемата, високо котиращата се на външния пазар и на валутните борси, златната руска рубла. През 1926 г. Сталин с декрет забранява изнасянето на съветски пари зад граница. След две години се забранява и внасянето на валута. Следващият голям удар, истински “18-ти брюмер на Сталин”, е кредитната реформа, въведена с постановлението на ВЦИК и СНК на СССР от 30 януари 1930 г. Държавната банка се превръща в единствен източник на кредитиране и единен разплащателен център за цялото народно стопанство. Най-разобличително по своята икономическа същност според Черниченко е излязлото след кредитната реформа решение за касовия план на държавната банка. Този акт слага край на дотогавашната руска рубла. “С този безпрецедентен в световната икономическа история документ — пише Черниченко — е осъществено сталинското арестуване на рублата. Прекратяването на нейната конвертируемост и забраната за внос и износ през 1926 — 1928 г. пречат на нейното изнасяне: така става затварянето на рублата в държавната банка, а касовият план е своеобразно разписание за затворническите ѝ разходки и излизания в зоната за принудителна работа”¹⁰.

С кредитната реформа от 1930 г. завършва формирането на сталинската административно-командна икономика. Тя игнорира по думите на Черниченко принципа за търсенето и предлагането. Икономиката става монополистична, дефицитна, капиталоемка и ниско ефективна, разяждана

от многообразни икономически паразити. Репресиите се оказват основен стимул за развитие. Премахването на механизмите за ограничаване на разходите, безстопанствеността и безотговорността заедно с кредитната реформа — кредитирането по план и автоматизма на разплащането — довеждат до рязко повишаване на себестойността на продукцията и до ниска производителност на труда. Заплануваното нарастване на производителността на труда за първата петилетка е изпълнено с малко повече от една трета.

При възникналата ситуация ниската производителност на труда се компенсира с излишъка от работна сила. По сведения на Черниченко през 1932 г. броят на работниците и служещите е превишен два пъти, в края на петилетката вместо златна страната има неконвертируема и обезценена рубла. През годините на първата петилетка паричната маса нараства с 210% при абсолютно спадане на стоковата. Изпълнението на касовия план и избягването на бюджетния дефицит според Черниченко е било осъществено чрез колективизацията, която позволява да се взема почти безплатно зърното. В тези години, когато милиони хора умират от глад, Сталин изнася зърно. През 1933 г. са изнесени нефтопродукти, кожи и кожени изделия, които дават повече печалба от износа на зърно, защото неговата цена на тогавашния световен пазар е извънредно ниска. Но понеже зърното се взема от колхозниците практически безплатно, остава без значение това, че неговият износ не е особено доходен.

Другите мерки за избягване на бюджетния дефицит според Черниченко са данъците и огромните заеми, увеличаването на производството на водка, създаването на ГУЛАГ и използването на безплатния труд на милиони затворници, постоянното и систематично повишаване на цените, въвеждането на различни “талонни” и “парични” цени за едни и същи стоки и др. През 1935 г. са отменени талоните за хляб и хранителните стоки, а през следващата година и талоните за всички видове промишлени стоки. “Едновременно с отмяната на талоните на всички видове стоки — пише Черниченко — техните цени са повишени 5,4 пъти. Такова рязко и едновременно повишаване на държавните цени дотогава не е познато в историята на световната икономика”¹¹.

Авторът обаче може да бъде оспорен в заключението, което прави за изграждането на промишлените комплекси: Днепрогес, Харковския и Сталинградския тракторен завод. Според него те не са продиктувани от военна опасност, а са повод за “пришпорване” и предлог за пореден път да се прибегне до камшика. Има сведения, че Сталин е изграждал мощен военно-промишлен комплекс с оглед на бъдещата военна стратегия¹².

Към еволюцията на кредитно-финансовата система по време на индустриализацията проявява интерес и В. Маневич¹³. Той обръща внимание върху същността на кредитната реформа от 1930 г., която разглежда като

опит да се създаде нова система за финансиране и кредитиране. Според него едновременно с реорганизацията на кредитирането и на управлението в промишлеността се слага край на НЕП, защото тя, подчертава Маневич, се базира на "устойчивия червонец", който е практически конвертируема валута и свободно се изнася и внася в страната. Търговският кредит и платежното разплащане били съществени черти на стопанската система на НЕП. Банките са можели да реализират различни кредитни операции и клиентите имали свободата да избират банката, като се ориентират от условията на обслужването и процентите по влоговете¹⁴.

Изучавайки икономическия живот през втората половина на 20-те години, В. Маневич установява, че в кредитно-паричната система протичат два относително самостоятелни, но взаимно свързани процес. Първият е свързан с нарастването на трудностите и противоречията, изразени в инфлацията, с покачването на цените, с излишъка на пари в обръщение и превеса на търсенето над предлагането. Причините за това състояние според Маневич се коренят в намаляване ефективността на общественото производство и в изчерпване силата на възстановителните фактори.

Същността на втория процес, продължава авторът, е в промените на кредитната система, изразени в тенденцията към централизация на кредита и превръщането му в разновидност на централизираното финансиране. Банките вече нямат право самостоятелно да определят процентите по влоговете, заемите, изчезва конкуренцията между тях. Дългосрочният кредит е отделен от краткосрочния, а разпределението на кредитите между клиентите започва строго да се регламентира.

Според Маневич кредитната реформа от 1930 г. е следствие от реорганизацията в управлението на промишлеността, извършена в края на 1929 г. с постановление на ЦК на ВКП (б). Настъпват и съмнителни структурни промени: синдикатите се преобразуват в обединения, тръстовете губят своята стопанска самостоятелност, а предприятията, влизащи в тръстовете вече не могат да разполагат със собствени оборотни средства и да участвуват в разпределението на печалбата от продукцията. Кредитната реформа ликвидира търговския кредит. Кредитирането на предприятията за производствени нужди се ограничава от плановете задачи, но тъй като планът постоянно се преразглежда или закъснява, кредитът фактически става неограничен, сочи Маневич¹⁵. Създава се ситуация, в която стопанството не може да функционира нормално. Очевидните отрицателни последици от кредитната реформа налагат някои "поправки" в нея. Те са твърде ограничени, но придават на новата система, макар и външно, жизненост и способност да функционира, без да предизвиква незабавни кризисни последици.

Приемливи са оценките на В. Маневич и А. Черниченко, че демонтирането на принципите на НЕП започва през втората половина на 20-те

години, когато заедно с централизацията в управлението на промишлеността се осъществява и централизация на кредита, игнориране на неговата търговска основа. Именно чрез кредитната реформа от 1930 г. се извършва окончателното ликвидиране на НЕП. Неоправдано оптимистично е обаче тяхното становище за ролята на кредитно-паричната система при въвеждането ѝ от 1921 до 1926 г. Разбира се, не трябва да се подценява нейната заслуга като важен лост в планирането, който допринася за успехите в стопанското развитие. Тя обаче не е толкова ефективна, включително и за устойчивостта на червонца като конвертируема валута при неговото реализиране.

Този аспект на кредитно-паричната система се изследва и от Г. Ханин и И. Павлова. Безспорно постижение в първия етап на НЕП е, твърдят те, създадената през 1924 г. твърда валута — червонец, който свободно се разменя от населението и предприятията за чуждестранна валута. Най-често с тази характеристика завършва описанието на неговата съдба, пише Ханин¹⁶. Като твърда валута червонецът се използва около две години. Авторът добре очертава слабите му места както в ниското златно покритие и в нереалния курс, така и в малкия обем на съветския експорт. При една смяна на положителното салдо на търговския баланс с отрицателно, както се случва през 1925 г. поради неизпълнението на нереалните планови задачи, цялата парична система се разстройва, заключава авторът.

Даже в най-добрата година за неповската парична реформа — 1924 г., банките не могат да реализират повече от 10 % от исканията за обмяна и червонецът реално не прониква в селото, пише И. Павлова. Паричната реформа се осъществява не като система от икономически и финансови мероприятия, а със задължителни постановления. Никак не е случайно, че чуждестранният печат я нарича “комбинация”, провеждана с помощта на административни мерки, твърди тя¹⁷.

В. Лелчук и Л. Кошелова¹⁸ също изследват измененията във финансовата система, преразпределението на натрупванията в държавния бюджет, използването на заемите, производството на водка като източници на средства за индустриализация. Според тях много често се използва военната опасност за оправдаване на сталинските методи, разбира се, без да аргументират своя извод, още повече на тях им е известно, че разходите за отбрана в годините на първата петилетка се оказват по-ниски от предвидените в плана. Очевидно е налице едно чисто пропагандно антисталинско настроение, което по това време вече става твърде мощно.

До 1985 г. в руската историография източниците за натрупване на средства по време на индустриализацията се интерпретират в съответствие със Сталиновите постановки. В края на 80-те и началото на 90-те години обаче се появяват редица изследвания, които разкриват ролята на принудителния труд в съветската икономическа система през 30-те години.

Според В. Селюнин¹⁹ Сталин се отнасял с недоверие към новостите и не желал да реализира троцкисткия план за милитаризация на труда. Повече му допадала класическата форма на насилие — работа под конвой. “По този начин са усвоени Колима, Полярното Приуралие, Сибир и Казахстан, издигнати са Норилск, Воркута, Магадан, построени са канали, прокарани са северните пътища, не всичко може да се изреди — пише той. — Едновременно с трагедиите на Сергей Миронович и Николай Иванович не трябва да забравяме страданията и на Иван Денисович”²⁰.

М. Горинов пък смята, че с официално декларираната цел на колективизацията, която е представена в партийно-държавните документи като осъществяване на социалистическите преобразования в селото, не могат да се обяснят варварските методи и извънредно късите срокове на нейното провеждане и че тези методи разкривали другата цел, която никой от съветското ръководство никога официално не е признавал. “На 17 януари 1930 г. в “Правда” публикува статия на народния комисар по правосъдието Н. Криленко, в която се казва, че на основание резолюция на СНК на РСФСР от 29 май 1929 г. повече не се практикува лишаването от свобода за срок, по-малък от една година. Предлага се максималното развитие на системата от принудителен труд — твърди авторът”²¹.

Горинов търси връзка между изпълнението на задачите на първата петилетка, създаването на системата за принудителен труд и кампанията по разкулачването. За подsigуряване на промишлените обекти със суровини през 1930 — 1931 г. в отдалечените краища на страната са били преселени около 381 000 “кулашки” семейства. В строителството на Беломоро-Балтийския канал работели повече от 100 000 затворници. Подобна е била ситуацията и на канала Москва — Волга и на други обекти, осигурени от силите на ОГПУ — НКВД. Благодарение на безплатния труд на затворниците строителството струва на държавата четири пъти по-евтино.

Мащабите на използване на принудителен труд през 30-те години са значителни, констатира М. Горинов. Към 1 май 1930 г. под разпореждането на НКВД на РСФСР са 279 трудово-възпитателни учреждения със 171 251 затворници. В лагерите на ОГПУ пък са около 100 000. През същата година е създадено Управление на лагерите към ОГПУ, което от 1931 г. става ГУЛАГ (Главно управление на лагерите). През март 1940 г. ГУЛАГ управлява 53 лагера, 425 трудово-възпитателни колонии, 450 колонии за непълнолетни с общо 1 668 200 затворници. В подкрепа на това твърдение авторът привежда изследването на В. Некрасов, според което общият брой на затворниците до началото на войната е 2 300 000. Освен тях в специалните селища се намирали изселените “кулаци” и членовете на техните семейства, които през януари 1932 г. наброявали 1 400 000. По-голямата част от тях работели в горската и минната промишленост.

Можем да се съгласим с М. Горинов, че в хода на колективизацията е създадена безупречна система за масирано прехвърляне на финансови, материални и трудови ресурси от аграрния в индустриалния сектор и че задължителните доставки, изкупуването на селскостопанската продукция по номинални цени, многобройните данъци, осигуряването на работна сила от ГУЛАГ, прякото ръководство и контрол на партийно-държавния апарат над производството са основните звена на тази система. Със своите анализи и критични бележки за индустриализацията и по-конкретно за изграждането на цялостната система, чрез която се осигуряват вътрешните ресурси и ръководството и контролът от партийно-държавния апарат, Горинов се откроява като един изследвач, който твърде сполучливо обхваща процесите и относително обективно разкрива развитието на съветското общество през 20-те и 30-те години.

Според С. Красилников пък идеята за използване на принудителен труд при решаването на крупни стратегически задачи никога не изчезвала напълно от ползрението на висшето партийно ръководство. С тези мисли авторът косвено ни подсказва, че по-голямата част от партийното ръководство има необходимия опит от военния комунизъм. Като особено важно за реформата в наказателната политика той посочва съвещанието на СНК от 18 юни 1930 г., на което Н. Янсон — народен комисар по правосъдието, изнесъл доклад за формите и мащабите на наказателната политика, а председателят на СНК на РСФСР С. Сирцов резюмирал проведените на съвещанието дебати по следния начин: "Най-тревожният момент за нас е извънредно високият процент на трудещите се, пребиваващи в местата за лишаване от свобода. Трябва да си признаем, че методите за трудово превъзпитание, широко използвани напоследък от органите на правосъдието и на вътрешните работи, се оказаха най-приемливи"²².

Подобно на Горинов Красилников също отбелязва, че значителен контингент от евтина работна сила, заета с принудителен труд, се формирал от разкулаченото селско население. Този процес се засилил особено след февруари 1931 г., когато започнала нова вълна от разкулачване. За контролиране на разкулачването е създадена специална комисия, оглавявана от зам.-председателя на СНК на СССР А. Андреев. Тази комисия се занимавала не само с разкулачването, но и с рационалното разместване и използване на труда на преселените. Нейните решения били задължителни за всички съветски и партийни органи, твърди авторът²³.

Като се позовава на ведомствената статистика на ОГПУ — НКВД, Красилников посочва, че само през 1930 — 1931 г. са разкулачени 569 300 семейства. От тях са били изселени в отдалечените райони на страната 381 000 семейства. За многобройните обекти на първата петилетка по този начин е била осигурена фантастична евтина работна сила — 300 000 селски семейства, всяко от които включвало 5 — 7 човека, които съставлявали 1,5

— 2 млн. души. Само за една година комисията, оглавявана от А. Андреев, предоставила на икономиката 1 млн. души работна сила. ГУЛАГ се превърнало в неотменим елемент на съветската икономическа система, заключава той. С тази публикация Красилников запълва едно бяло поле в съветската историография. След А. Солженицин той хвърля светлина върху въпроса за принудителния труд и убедително разкрива не само чисто морално-етичните му аспекти, но и ролята на този труд за изграждането на съветската икономика.

Анализът тук разкрива не само опитите за критично историографско преосмисляне на съветската социалистическа индустриализация. Повечето автори проследяват и изясняват как се изгражда механизъмът на тоталитаризма в областта на икономиката. Те убедително сочат и основните методи за прикриване на реалната криза от обществото, за митологизиране на мнимите успехи на социалистическото строителство. Изяснява се, че нито един от предвидените показатели по най-важните отрасли не е изпълнен по време на първата петилетка.

Заедно с това се наблюдава и влиянието на традицията, на догматизма, на идеологията на сталинизма при анализа на проблемите на индустриализацията, затваряне на очите пред реалните факти. Типичен в това отношение е В. Тетюшев със своята монография “Становление и развитие экономики СССР и буржуазные критики”. Ето един негов характерен цитат, който може да се анализира: “От времето на първите петилетки до наши дни буржоазните историци и икономисти не престават да дискредитират метода на преимущественото развитие на производството на средства за производство. Изхождайки от трактовките за индустриализацията на нашата страна като “изкуствено” насадено отгоре явление, съветолозите характеризират метода на нейното провеждане като насилствено. Смисълът на ролите се на Запад през 30-те години понятие “насилствен метод”, както и на появилия се по-късно термин “командна икономика”, се състои в твърдението, че съветската икономическа система като че ли функционира независимо от действието на икономическите закони, пише той²⁴.”

Тези мисли на автора биха прозвучали съвсем резонно поне десет години по-рано, когато индустриализацията се разглеждаше едностранно във всички изследвания като масов всенароден подвиг и се утвърждаваше постановката, че преимущественото развитие на тежката промишленост не е национална особеност на СССР, а обективен икономически закон за прогресивното развитие на всяка съвременна промишлена страна. В годината на издаването на книгата — 1987 г. — повечето от изследвачите приемаха, че икономиката на СССР, създадена по време на индустриализацията, е командна или административно-командна. Това се разбираше даже и от учениците. Настъпващата промяна в общественото съзнание в края на 80-

те и началото на 90-те години имаше вече друг климат. Вярно е, че излизането на книгата невинаги съвпада с възгледите на автора ѝ по това време. Но е вярно и това, че независимо от консерватизма и идеологемите научната мисъл вече трайно стъпваше върху коловоза на радикализма и търсеше алтернативите. Затова случаят с В. Тетюшев трябва да се разглежда не толкова като изключение, а като характеристика на трайността и силата на догматизма, което се откроява по-ясно на фона на настъпващите промени.

Следващият “грях”, в който е обвинена буржоазната историография през всички етапи на своето развитие от В. Тетюшев, е тезата ѝ, че определящ фактор за развитието на съветската икономика е “силата”, а не обективните закономерности и че тази сила освен държавните органи, планиращи и управляващи производството, е комунистическата партия, която осъществява контрол върху развитието на икономиката. За жалост В. Тетюшев не е съумял да се издигне над равнището на редови партиен пропагандист, и то не толкова затова, че не е взискателен към данните за миналото, а защото като специалист не е могъл да не знае, че КПСС е прибягвала винаги към това чисто идеологическо средство за насочване на общественото съзнание към т. нар. вражеска буржоазна пропаганда, която била виновна едва ли не за всички беди и поражения на съветското развитие.

Не е пощаден и големият английски специалист по история на съветската икономика Р. Дейвис, за когото Тетюшев казва следното: “Р. Дейвис твърди, че съветската индустриализация е определена система за насилствено икономическо развитие. Подобна оценка е характерна за голяма част от работите на западните историци и икономисти”²⁵.

Р. Дейвис е известен сред руските си колеги като обективен и безпристрастен изследвач. Професор А. Соколов в една своя рецензия отбелязва: “Името на Р. Дейвис отдавна е известно в Съветския съюз. Даже в блаженото време на “изострената идеологическа борба” съветските автори се предпазваха да го причислят към “вредното племе” на буржоазните фалшификатори. И можеше ли да бъде оценен по друг начин? В работите на Дейвис е вложен титаничен труд, основан на изучаването на всички достъпни за автора източници, трезв и обективен поглед върху процесите, протичащи в съветското общество”²⁶.

Апологетичен е подходът на Тетюшев и към въпроса за вътрешно-партийните дискусии относно курса към индустриализация. “Десните се опитват да свият индустриализацията и на ЦК се налага да приложи немалко усилия, за да разобличи техните практически предложения” — пише той²⁷. Не са пощадени и привържениците на Троцки. Тяхната концепция за индустриализацията според Тетюшев не е съобразена с материалната заинтересованост на трудещите се и предвижда експлоатация на селячеството.

Неговият извод е, че според фактите нито “левите”, нито “десните”

опортюнисти са борци за индустриализацията. Политиката и на едните, и на другите е водила към поражение на социализма в СССР. Затова болшевишката партия не е могла да заимствува каквото и да е от техните политически програми²⁸.

Вместо специалния анализ на В. Тетюшев можем да използваме разсъжденията на известния руски изследвач Ю. Афанасиев, в които в най-прецизна форма се разкрива къде е и кой е В. Тетюшев. “През последните десетилетия ние почти не сме се придвижили концептуално зад пределите на сталинския “Кратък курс по история на ВКП (б)”. На мене ми се струва, че ако се опитаме със съвместни усилия да отговорим на въпроса какво представлява нашето историческо знание днес, бихме стигнали до извода, че за съжаление в света няма страна с толкова фалшифицирана история като нашата. Това се отнася преди всичко за съветската история. За да се превърне историята в наука, трябва завинаги да се откажем от схемите на “Краткия курс” по отношение на родната ни история”²⁹.

БЕЛЕЖКИ

¹ Данилов, В. Судьба первых пятилеток. Историки спорят. Тринадцать бесед. М., 1988, с. 173.

² Лацис, О. Перелом. — Знамя, 1988, № 6, с. 121 — 131.

³ Лацис, О. Проблема темпов в социалистическом строительстве. — Коммунист, 1987, № 18, с. 82 — 84.

⁴ Попов, В. Чему учит НЭП. — Молодой коммунист, 1988, № 11, с. 59.

⁵ Селюнин, В., Г. Ханин. Лукавая цифра. — Новый мир, 1987, № 2.

⁶ Пак там, с. 188.

⁷ Пак там.

⁸ Дробижев, В. Изменения в системе управления промышленности. — Вопросы истории, 1988, № 9, с. 33.

⁹ Черниченко, А. Кнут и пряник. — Дружба народов, 1989, № 5.

¹⁰ Пак там, с. 217.

¹¹ Пак там, с. 224.

¹² Вж. Суворов, В. Ледокол. М., 1992.

¹³ Мапсвич, В. Ликвидация НЭПа и дальнейшая эволюция кредитно-финансовой системы. — Экономика и организация промышленного производства, 1988, № 10, с. 143, 144.

¹⁴ Пак там, с. 143 — 144.

¹⁵ Пак там, с. 145.

¹⁶ Ханин, Г. Почему и когда погиб НЭП. — Экономика и организация промышленного производства, 1989, № 10, с. 82.

¹⁷ Павлова, И. НЭП: жизнь после смерти. — Экономика и организация промышленного производства, 1991, № 12, с. 132, 133.

- ¹⁸ Лельчук, В., Л. Кошелова. Урок дает история. М., 1989, с. 224 — 226.
- ¹⁹ Селюниц, В. Истоки. — Новый мир, 1988, № 5, с. 177, 178.
- ²⁰ Пак там.
- ²¹ Горинов, М. Советская страна в конце 20-х — начале 30-х годов. — Вопросы истории, 1990, № 11, с. 38, 39.
- ²² Красильников, С. Свободный труд свободно собравшихся людей. — Экономика и организация промышленного производства, 1991, № 8, с. 183 — 185.
- ²³ Пак там, с. 187.
- ²⁴ Тетюшев, В. Становление и развитие экономики СССР и буржуазные критики. М., 1987, с. 109.
- ²⁵ Пак там, с. 110.
- ²⁶ Общественная мысль за рубежом, 1991, № 11, с. 20.
- ²⁷ Вж. по-подробно Тетюшев, В. Цит. съч., с. 99 — 103.
- ²⁸ Пак там, с. 107.
- ²⁹ Афанасьев, Ю. Перестройка и историческое знание. — Литературная Россия, 17.06.1988.